

УДК 346.7

ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ ПРАВОВІДНОСИН В СФЕРІ ВИРОБНИЦТВА ЗЕРНА В УКРАЇНІ

Стаття присвячена теоретичному аналізу аграрних правовідносин в сфері виробництва зерна в Україні. Проведено класифікацію правовідносин в сфері виробництва зерна та розкрито особливості кожної групи.

Статья посвящена теоретическому анализу аграрных правоотношений в сфере производства зерна в Украине. Проведена классификация правоотношений в сфере производства зерна и раскрыты особенности каждой группы.

In the article a theoretical analysis of agrarian legal relation is discussed. In the field of grain crops production legal relation classification was developed. Features of every group were disclosed.

Вирішальне значення в становленні незалежної Української держави має розв'язання проблеми забезпечення потреб населення в продуктах харчування. Законами України "Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року" від 18 жовтня 2005 р. та "Про зерно та ринок зерна в Україні" від 4 липня 2002 р. розвиток зернового господарства та підвищення його конкурентоспроможності визначено пріоритетом державної аграрної політики України, а зернову галузь — пріоритетним сектором національної економіки. В зв'язку з цим, особливої актуальності набувають дослідження особливостей правовідносин в сфері виробництва зерна в Україні.

Окремі аспекти правового регулювання виробництва зерна в Україні досліджувались в працях В. З. Янчука, І. М. Миронця, В. І. Семчика, В. М. Ермоленка, В. І. Курила, А. М. Статівки, В. Ю. Уркевича, С. І. Марченко, О. А. Поліводського, Л. О. Панькової, В. П. Станіславського та інших вчених. Проте особливості правовідносин в сфері виробництва зерна не були предметом спеціального дослідження.

Метою даної статті є проведення загального аналізу поняття та класифікації правовідносин в сфері виробництва зерна, визначення їх місця в системі аграрних правовідносин.

Діяльність в сфері виробництва зерна здійснюється в межах правовідносин, які за своєю юридичною природою належать до аграрно-правових. На ці відносини розповсюджуються загальні принципи, що стосуються суспільних відносин, врегульованих нормами права, здійснення яких забезпечується державою. Правовідносини, що виникають в сфері виробництва зерна, залежно від критерію класифікації можуть бути поділені на окремі види. Адаже саме класифікація, поділ певного явища на види, групи, класи дозволяє показати його системність, взаємопов'язаність окремих елементів та зв'язків [1, с. 43]. На думку М. І. Козиря [2, с. 68], наукова класифікація аграрних правовідносин є необхідною передумовою для аналізу їх змісту, виявлення тенденцій та шляхів їх розвитку, а також вибору форм та методів правового регулювання.

В теорії права виділяють наступні класифікаційні групи правовідносин:

- а) за галузевою ознакою (конституційні, земельні, аграрні тощо);
- б) залежно від визначення чисельності суб'єктів (загальні і конкретні);
- в) за кількісним складом суб'єктів (прості — два суб'єкти і складні — три і більше суб'єктів);
- г) залежно від функціональної ролі правових норм, на підставі яких вони виникають (регулятивні — статичні й динамічні і охоронні);
- д) залежно від змісту відносин (економічні, політичні, соціальні, процесуальні, моральні, релігійні, міжнародні тощо);

© Садовий С.М., 2009.

е) за характером дії зобов'язаного суб'єкта (активні і пасивні);
е) залежно від поділу юридичних прав та обов'язків (односторонні і двосторонні) та ін. [3, с. 67-68].

Зазначена класифікація може бути застосована і до відносин, які виникають в сфері виробництва зерна. Отже, за галузевою ознакою правовідносин, що виникають в сфері виробництва зерна, належать до аграрних. Особливість цих правовідносин полягає в тому, що вони виникають і здійснюються в межах правових норм, якими визначаються порядок виробництва, переробки та реалізації сільськогосподарської продукції. Правовідносини в сфері виробництва зерна досить різноманітні як за суб'єктами, так і за об'єктом та змістом правовідносин. Але, як для будь-якого аграрного правовідношення, обов'язковим об'єктом є сільськогосподарська продукція як предмет сільськогосподарського виробництва, так і для відносин, що виникають в сфері виробництва зерна, обов'язковим об'єктом є зерно або продукти його переробки.

Залежно від визначення чисельності суб'єктів, правовідносини в сфері виробництва зерна належать до загальних, відповідно до яких сільськогосподарські товаровиробники самостійно господарюють на належних їм земельних ділянках, визначають спеціалізацію та обсяги виробленого зерна, тощо. При цьому всі інші зобов'язані утримуватись від дій, які б порушували права сільськогосподарських товаровиробників. Разом із тим, при реалізації окремих правомочностей в сфері виробництва зерна виникають конкретні правовідносини. Наприклад, у разі укладення сільськогосподарським товаровиробником договору контрактної зерна, відповідно до ст. 272 Господарського кодексу України виробник сільськогосподарської продукції (далі — виробник) зобов'язується передати заготівельному (закупівельному) або переробному підприємству чи організації (далі - контрактанту) вироблену ним продукцію у строки, кількості, асортименті, що передбачені договором, а контрактант зобов'язується сприяти виробникові у виробництві зазначеної продукції, прийняти і оплатити її.

За кількісним складом суб'єктів правовідносини в сфері виробництва зерна можуть бути як прості так і складні. З розвитком ринкових відносин в аграрній сфері економіки, розширенням сфери договірних відносин кількість суб'єктів, які є учасниками правовідносин щодо виробництва зерна, збільшується. Зокрема, сторонами договору фінансового лізингу, в якому у якості платєжів, як правило, використовується продовольче зерно, є лізингодавець, лізингоодержувач та продавець.

За функціональною спрямованістю правових норм, на підставі яких виникають правовідносини в сфері виробництва зерна, в переважній більшості, ці відносини належать до регулятивних. Закон України "Про зерно та ринок зерна в Україні" регулює відносини щодо визначення основних засад державної політики у сфері розвитку зернового господарства як пріоритетного сектора економіки агропромислового комплексу України. Норми даного Закону спрямовані на створення правових, економічних та організаційних умов конкурентоспроможного виробництва і формування ринку зерна для забезпечення внутрішніх потреб держави у продовольчому, насінневому та фуражному зерні, нарощування його експортного потенціалу, шляхом визначення на законодавчому рівні кола суб'єктів виробництва зерна, закріплення за ними прав та обов'язків в сфері виробництва зерна, визначення порядку формування та використання зернових ресурсів тощо.

Охоронні правовідносини виникають з факту неправомірної поведінки суб'єктів господарювання, інших фізичних та юридичних осіб і є негативною реакцією держави на таку поведінку [5, с. 225]. Так, гл. 9 Кодексу України про адміністративні правопорушення передбачена адміністративна відповідальність за такі правопорушення як потрава посівів, зісуття або знищення зібраного врожаю сільськогосподарських культур, що знаходиться у полі, пошкодження насаджень колективних сільськогосподарських підприємств, інших державних і громадських чи фермерських господарств (ст. 104); порушення порядку та умов ведення насінництва (ст. 104); порушення вимог щодо виконання фітосанітарних заходів (ст. 105) та інші.

Верховною Радою України взято за основу проект Закону України "Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення" щодо встановлення відповідальності за порушення порядку декларування зерна (реєстр. № 2152). Ст. 247 Кримінального кодексу України передбачено кримінальну відповідальність за порушення законодавства про захист рослин.

За характером дії зобов'язаного суб'єкта правовідносини в сфері виробництва зерна можуть бути як активні, так і пасивні. Відповідно до ст. 20 Закону України "Про

зерно та ринок зерна в Україні” суб’єкти виробництва зерна зобов’язані щомісяця подавати декларації щодо обсягів власного зерна, що зберігається ними у власних або орендованих зернохосвищах. У разі укладення договору складського зберігання зерна зерновий склад не має права вимагати передання йому цього зерна на зберігання (ст. 29 Закону України “Про зерно та ринок зерна в Україні”) тощо.

Залежно від поділу юридичних прав та обов’язків між сторонами правовідносини в сфері виробництва зерна в більшості випадків є двосторонніми, тобто кожна із сторін має як права, так і обов’язки.

Класифікація правовідносин у сфері виробництва зерна можлива також як за змістом, або за сферою виникнення та застосування (так би мовити по-горизонталі), так і за етапами (стадіями) певної сукупності правовідносин (по-вертикалі). В теорії аграрного права найбільш поширеною класифікацією є поділ правовідносин за сферою виникнення та застосування на внутрішні (внутрішньогосподарські) і зовнішні (зовнішньогосподарські) правовідносини [1; 5, с. 87-93; 6, с. 3-9; 7, с. 10-17; 8, с. 41]. Правовідносини в сфері виробництва зерна за своєю природою можуть належати як до внутрішніх, так і зовнішніх аграрних правовідносин. При цьому, ми виходимо з того, що ці відносини складаються в процесі сільськогосподарської діяльності, тобто в процесі виробництва продукції рослинництва, її реалізації та первинної переробки безпосередньо самими сільськогосподарськими товаровиробниками.

В. Ю. Уркевич внутрішні аграрні правовідносини визначає як урегульований нормами аграрного права комплекс суспільних відносин, які виникають між сільськогосподарськими підприємствами і їх членами, сільськогосподарськими підприємствами і їх найманими працівниками, сільськогосподарськими підприємствами і їх структурними підрозділами й органами управління з приводу земель, майна та інших об’єктів на підставі членства (участі) в сільськогосподарському підприємстві, трудового договору (контракту) із сільськогосподарським підприємством і які надають їх учасникам взаємозумовлені суб’єктивні права та юридичні обов’язки [1, с. 101; 9, с. 59]. Внутрішні аграрні правовідносини в сфері виробництва зерна виникають між сільськогосподарським товаровиробником та його членами, учасниками чи працівниками або його структурними підрозділами і ґрунтуються на засадах членства, участі чи трудового договору (контракту). Зокрема, це відносини в сфері виробництва зерна, які обумовлені нормами статуту, а також нормами чинного законодавства. Виробництво зерна охоплює відносини, які за своїм змістом є майновими, земельними, трудовими, організаційно-управлінськими. Всі ці групи відносин перебувають у тісному зв’язку між собою.

В юридичній літературі [5, с. 91-92] зазначається, що аграрні майнові відносини є основою внутрішніх правовідносин. Їх поділяють на: відносини власності в сільськогосподарському виробництві в процесі володіння, користування і внутрішньогосподарського розпорядження об’єктами цієї власності; відносини, що складаються між сільськогосподарськими підприємствами та їх внутрішніми виробничими підрозділами; деліктні внутрішні майнові відносини. В. М. Єрмоленко, досліджуючи теоретичні проблеми аграрних майнових правовідносин, зазначає, що сільськогосподарська продукція (в тому числі і зернового виробництва) є одним із основних об’єктів аграрних майнових правовідносин [10, с. 47]. Відповідно до норм чинного аграрного законодавства, вироблена сільськогосподарська продукція (зерно та інші продукти його переробки) є власністю сільськогосподарського товаровиробника, з метою забезпечення власних потреб у продовольчому зерні, зерні для насіннєвих та фуражних цілей сільськогосподарські товаровиробники формують власні фонди тощо.

Вирощування зерна передбачає безпосереднє використання земель сільськогосподарського призначення та покладає на сільськогосподарських товаровиробників обов’язки дотримуватись агроекологічних норм в процесі виробничої діяльності, ефективно та раціонально використовувати посівні площі, запобігати деградації орних земель. Так, лише в Херсонській області внаслідок погіршення стану земель за останнє десятиліття врожайність зернових культур у середньому знизилася на 66 % [11, с. 28]. Світовий досвід засвідчує: в країнах, що розвиваються, через зрощення виийшло з ужитку понад 45 млн. га земель, а в деяких державах заболоченість і засоленість ґрунтів призвели до вилучення з обігу майже стільки ж зрощуваних земель, скільки їх було освоєно впродовж останніх років за новими проектами зрощення. У Єгипті, що й так страждає від дефіциту сільгоспугідь, майже половина орної землі вкрай засолена. Внаслідок засолення ґрунтів Мексика щороку втрачає 1 млн. тонн продовольчого зерна

[11, с. 33].

Земельні відносини, які виникають в сфері зернового виробництва, безпосередньо пов'язані із внутрішніми трудовими правовідносинами. В сільському господарстві праця, відокремлена від землі, від її безпосереднього використання у виробництві сільськогосподарської продукції, виступала б неральною абстракцією. Сільськогосподарська праця є не що інше, як землевикористання. Термін “землевикористання” вживається для означення функціональної виробничої діяльності на землі. Землевикористання характеризує трудову діяльність працівників сільськогосподарських підприємств, але ця діяльність не самоціль, а лише засіб отримання результатів — сільськогосподарської продукції [12].

Організаційно-управлінські правовідносини в сфері виробництва зерна виникають під час визначення виробничої спеціалізації, затвердження переліку зернових культур та обсягів їх виробництва, напрямків використання зерна, порядку формування та розмірів господарських фондів (фуражного фонду, страхового насінневого фонду та ін.) тощо. Відповідно до нормативно-правових актів, які визначають правосуб'єктність сільськогосподарських товаровиробників, вирішення зазначених питань, як правило, належить до компетенції органів внутрішнього управління. Особливістю цих відносин є те, що вони регулюються локальними актами: статутом, бізнес-планом господарства та ін.

Сільськогосподарська діяльність товаровиробників в сфері виробництва зерна опосередковується значною кількістю зовнішніх аграрних правовідносин. Виходячи із запропонованого в теорії аграрного права загального визначення зовнішніх аграрних правовідносин [1, с. 88], можна запропонувати наступне визначення зовнішніх аграрних правовідносин в сфері виробництва зерна — це врегульовані нормами права (аграрного та інших галузей) комплекси суспільних відносин, що виникають між сільськогосподарськими товаровиробниками, з одного боку, та іншими видами господарюючих суб'єктів, фізичними особами, органами державної влади та органами місцевого самоврядування, з другого боку, з приводу зерна та продуктів його переробки на підставі договору, через спричинення шкоди, внаслідок видання уповноваженим органом нормативно-правового акта тощо і надають їх учасникам взаємозумовлені права й обов'язки у сфері сільськогосподарської пов'язаною з нею діяльності.

Подібно до внутрішніх аграрних правовідносин, які виникають в сфері виробництва зерна, зовнішні відносини можуть бути класифіковані на зовнішні майнові, зовнішні земельні, зовнішні організаційно-управлінські та зовнішні деліктні правовідносини. Зовнішні аграрні правовідносини виступають логічним продовженням внутрішніх, засобом досягнення кінцевої мети сільськогосподарського виробництва, необхідним і невід'ємним елементом всієї системи аграрних правовідносин [1, с. 90].

Зовнішні майнові відносини, які виникають в сфері виробництва зерна, як правило, стосуються реалізації зерна та продуктів його переробки, надання послуг сільськогосподарським товаровиробникам стосовно виробництва, переробки, зберігання, перевезення зерна. Як зазначає А. М. Статівка [13, с. 21], виробничо-господарська діяльність виробників сільськогосподарської продукції в умовах становлення та розвитку ринку в першу чергу пов'язана з їх вступом в майнові відносини, засновані на товарно-грошовій формі обміну. В цих випадках відносини, що виникають, оформляються шляхом укладення договорів. Для зовнішніх майнових відносин, що виникають в сфері виробництва зерна, характерним є існування таких видів договорів, які не використовуються в інших сферах діяльності (наприклад, договір складського зберігання зерна, договір заставної закупівлі зерна, державні форвардні закупівлі зерна тощо). І хоча ці відносини ґрунтуються на юридичній рівності сторін, договори укладаються за правилами, встановленими Цивільним кодексом України з урахуванням особливостей, передбачених аграрним законодавством щодо окремих видів договорів. Зокрема, на законодавчому рівні визначені типові умови окремих видів договорів, сторони не можуть відступати від змісту типового договору, але мають право конкретизувати його умови (ст. 179 ГК України).

Зовнішні земельні правовідносини, що виникають в сфері виробництва зерна, стосуються отримання земельних ділянок з метою ведення сільськогосподарського виробництва в сфері рослинництва. Зазначені відносини регламентуються нормами ЗК України, законів України “Про порядок виділення в натурі (на місцевості) земельних ділянок власникам земельних часток паїв” від 5 червня 2003 р., “Про оренду землі” від 2 жовтня 2003 р., “Про фермерське господарство” від 19 червня 2003 р., іншими

нормативно-правовими актами. Регулювання зовнішніх земельних відносин здійснюється переважно за допомогою методів імперативного характеру, виходячи з того, що земля є основним національним багатством України і перебуває під охороною держави.

Важливе значення зерна та продуктів його переробки в забезпеченні продовольчої безпеки та незалежності держави визначає специфіку правовідносин, які виникають, зокрема щодо діяльності держави в регулюванні зернового виробництва. Суспільні потреби в продукції зернового виробництва визначають необхідність втручання держави в дану сферу суспільних відносин.

Відповідно до ст. 10 Закону України "Про зерно та ринок зерна в Україні" державне регулювання виробництва зерна здійснюється шляхом: формування державного продовольчого резерву зерна з метою підтримки належного рівня продовольчої безпеки та здійснення державної аграрної інтервенції; сертифікації послуг із зберігання зерна та продуктів його переробки; проведення цінової політики на ринку зерна та страхування ризиків для суб'єктів зернового ринку; впровадження механізму експорту та імпорту зерна і продуктів його переробки за міжнародними договорами; запровадження декларування зерна, що знаходиться на зберіганні, а також зерна, що зберігається суб'єктами виробництва зерна у власних або орендних зерносховищах; забезпечення моніторингу ринку зерна; здійснення митно-тарифної політики; запровадження режиму тимчасового адміністративного регулювання цін та інших заходів.

Специфіка сільськогосподарського господарства та його кінцевого продукту є основним об'єктивним фактором, що обумовлює політичну зацікавленість держави в самостійному регулюванні відносин в сфері виробництва зерна, що проявляється в існуванні значної кількості аграрного законодавства, а також відповідних принципів та методів регулювання цих відносин [2, с. 63].

У разі порушення прав суб'єктів виробництва зерна виникають аграрні зовнішні деліктні правовідносини. Зазначені правовідносини регулюються нормами аграрного, господарського, цивільного, адміністративного, кримінального та деяких інших галузей права.

Класифікація правовідносин в сфері виробництва зерна "по-вертикалі" можлива за умови, що законодавство в тій чи іншій формі передбачає певну сукупність стадій виробничого процесу. Виробництво зерна, як і виробництво іншого виду сільськогосподарської продукції, складається із окремих стадій, які в сукупності складають єдиний технологічний цикл: вирощування зерна — збір врожаю зерна — перевезення зерна — зберігання зерна — переробка зерна — реалізація зерна.

Виробництво зерна, як і виробництво будь-якої сільськогосподарської продукції, характеризується стадійністю. Як зазначає А. М. Запорожець, сільськогосподарські підприємства в процесі своєї діяльності виконують комплекс операцій по забезпеченню повного циклу виробництва певної сільськогосподарської продукції [14, с. 6], кількість цих операцій залежить від конкретного виду сільськогосподарської продукції, предмету та цілей діяльності сільськогосподарських товаровиробників тощо. При цьому слід виходити з того, що товарне виробництво є єдністю виробництва та обміну (реалізації), фаза виробництва як перша стадія на шляху просування товару в сферу обігу та фаза обігу, друга його стадія, являють собою нерозривний зв'язок [15, с. 50].

Дослідження проблем виробництва зерна як врегульованих нормами законодавства у цій сфері суспільних відносин правового характеру, потребує їх характеристики з точки зору структурних елементів: підстав їх виникнення, зміни та припинення, суб'єктів, об'єктів та змісту. Аналіз правовідносин в сфері виробництва зерна в Україні за їх структурою — це не лише традиція у висвітленні проблем правовідносин, але й відпрацьована теорією і практикою майже універсальна схема, за допомогою якої стає можливим послідовне і уважне дослідження тих чи інших правовідносин у багатоманітності їх рис та характеристик.

Таким чином, відносини в сфері виробництва зерна являють собою комплекс земельних, майнових, трудових, організаційно-управлінських відносин, що виникають в процесі сільськогосподарського виробництва і які враховують його специфіку. Класифікація правовідносин в сфері виробництва зерна можлива як за змістом, або за сферою виникнення та застосування (так би мовити по-горизонталі), так і за етапами (стадіями) певної сукупності правовідносин (по-вертикалі).

Список використаних джерел

1. Уржески В. Ю. Проблеми теорії аграрних правовідносин : монографія / Уржески В. Ю. — Х. :

- Харків юридичний, 2007. — 496 с.
2. *Козырь М. И.* Аграрное право России : проблемы становления и развития / Козырь М. И. — М. : Право и государство, 2003. — 208 с.
 3. *Котюк В. О.* Теорія права : курс лекц. : навч. посіб. для юрид. фак. вузів / Котюк В. О. — К. : Вентури, 1996. — 208 с.
 4. Теорія держави і права : Навч. посібн. / А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, С. Л. Лисенков та ін. ; За заг. ред. С. Л. Лисенкова, В. В. Копейчикова. — К. : Юрінком Інтер, 2002. — 368 с.
 5. *Гуревський В. К.* Аграрні правовідносини / В. К. Гуревський // Аграрне право України : підручник / за ред. О. О. Погрібного. — К. : Істина, 2004. — С. 87-93.
 6. *Гаецька-Колотило Я. З.* Аграрне право України : навч. посіб. / Я. З. Гаецька-Колотило, Н. В. Льків. — К. : Істина, 2008. — 184 с.
 7. *Минина Е. Л.* Отношения в области сельского хозяйства как предмет регулирования аграрного законодательства / Е. Л. Минина // Аграрное право : учебн. / под. ред. С. А. Боголюбова, Е. Л. Мининой. — М. : Эжмо, 2008. — С. 10-17.
 8. *Жушман В. П.* Аграрное право та законодавство України : навч.-практ. посіб. / Жушман В. П. — Х. : Одсей, 2006. — 736 с.
 9. Уркевич В. Внутрішні аграрні правовідносини : підходи до розуміння / В. Уркевич // Підприємництво, господарство і право. — 2005. — № 5. — С. 57-59.
 10. *Єрмоленко В. М.* Теоретичні проблеми аграрних майнових правовідносин : монографія / Єрмоленко В. М. — К. : Магістр — XXI сторіччя, 2008. - 188 с.
 11. *Багнок В.* Після "великої меліорації" : Критичні думки щодо проекту "Стратегія економічного та соціального розвитку Херсонської області до 2015 року" / Валентин Багнок, Яків Дідух, Георгій Цивінський // Вісник НАН України. — 2007. — № 7. — С. 28-38.
 12. *Титова Н. И.* Продовольственная проблема : земля, труд : правовые аспекты / Н. И. Титова. — Львов : Выц. шк. ; Изд-во при Львов. ун-те, 1989. — 184 с.
 13. *Стативка А. Н.* Новые виды договорных отношений с участием аграрных товаропроизводителей / А. Н. Стативка. — Х. : Право, 1999. - 121, [3] с.
 14. *Запорожец А. М.* Аграрное право / А. М. Запорожец. — Х. : Консум, 1997. — 109 с.
 15. Основи економічної теорії / за заг. ред. А. А. Чухно. — К. : Віпол, 1994. — ч. 1. — 456 с.

Надійшла до редакції 11.06.2009
Рекомендована до друку 19.06.2009

